

strijd is toen beslist ten gunste van de absolute neutraliteit, welke echter door de zinsnede over de Christelijke deugden werd gecamoufleerd.

Ik ben mij echter zeer goed bewust, dat, wanneer men de vraag zou stellen, hoeveel, in den loop der geschiedenis sinds 1795, onze staat aan christelijk karakter ingeboet en hoeveel hij nog behouden heeft, er nog heel wat meer te onderzoeken zou zijn dan alleen het Lager Onderwijs. De andere takken van onderwijs zouden dan zeker ook niet verwaarloosd mogen worden. Doch er is zooveel meer, dat voor onderzoek in aanmerking komt, de verhouding van den staat tot de kerkgenootschappen en tot de zending, kwesties van eed en ambtsgebed, Zondagswetgeving, huwelijks-, strafwetgeving en wat niet al.

Het te-niet-gaan van den Hervormden staat in 1795 heeft niet slechts de tijdgenooten, maar ook het nageslacht voor ernstige problemen geplaatst, hen inzonderheid, die ook bij veranderde omstandigheden den invloed van de Christelijke beginselen op staatkundig terrein verzekerd wenschen te zien. Wie denkt hier niet in de eerste plaats aan Groen, die daar zijn geheele leven mede geworsteld heeft? We zijn helaas! nog zoo ver niet, dat we klaarheid hebben over wat Groen in zijn onderscheidene perioden over de inwerking van het Christendom op den staat en hetgeen daarmede verband houdt gedacht heeft. Hierin tot klaarheid te komen is niet slechts van historisch, maar ook van praktisch belang. Uiteenlopende richtingen immers beroepen zich voor onderling tegenstrijdige gevoelens gelijkelijk op zijn uitspraken. In hoeverre te recht of te onrechte, zal door nauwgezet onderzoek van zijn geschriften, als ook van zijn nog slechts ten deele uitgegeven briefwisseling moeten worden uitgemaakt.

„Voor Europa” — zoo heeft hij eens geschreven — „bleef 1789, voor Nederland 1795 het staatsregtelijk normaaljaar” ¹⁾. Hij wou daarmee zeggen, dat meer dan door eenige andere gebeurtenis of complex van gebeurtenissen onze staatkundige ontwikkeling in de 19de eeuw door de omwenteling van 1795 beheerscht wordt. Het kan daarom niet verwonderen, dat er onder hen, die tegen de gevolgen dier omwenteling ernstig bezwaar hebben, nog altijd zijn, die zich afvragen, of zij, in hoofdzaak althans, niet ongedaan zou zijn te maken, of een terugkeer tot vóór 1795 niet mogelijk zou zijn. Niets zouden ze liever zien dan dat weer de Vaderland-

¹⁾ Nederlandsche Gedachten, 1869, p. 122.